

PRZEKSZTAŁCENIA I DYLEMATY POLSKIEJ GOSPODARKI

Celem artykułu jest szkicowe przedstawienie charakteru przekształceń polskiej gospodarki i dylematów z tym związanych. Nie jest to oczywiście ani pełen przegląd zagadnień, ani też podsumowanie poglądów na ten temat. Mamy nadzieję, że przyczyni się jednak do lepszego zrozumienia charakteru przekształceń jakie dokonują się w Polsce oraz stanu gospodarki w okresie przejścia.

Punktem wyjścia są (1) charakter i program transformacji systemowej w Polsce, następnie kolejno przedstawimy (2) sposoby przebudowy gospodarki, (3) stan gospodarki oraz (4) różnicowanie regionalne przebudowy gospodarki.

Charakter i strategia transformacji systemowej

Transformacja systemowa, która dokonuje się w Polsce, podobnie jak i w innych krajach postkomunistycznych jest wydarzeniem wyjątkowym, zwłaszcza w aspekcie gospodarczym. Nie stanowi ona kontynuacji dotychczasowego procesu rozwoju, przerywa go i realizuje na nowych podstawach. Odbywa się przy tym w warunkach kryzysu społeczno-gospodarczego ukształtowanego w latach 80-tych, który stanowi istotną przeszkodę ograniczającą tempo i zasięg przeobrażeń systemowych w Polsce (Chojnicki 1990).

Rozpatrzenie zmian systemowych poprzedzimy przedstawieniem: 1) przyczyn załamania się systemu komunistycznego i ograniczymy do określenia 2) strategii transformacji oraz 3) dylematów transformacji.

Przyczyny załamania

Załamanie się systemu komunistycznego w Polsce w 1989 r. zostało poprzedzone i uwarunkowane szeregiem wydarzeń, które wystąpiły zarówno w kraju, jak i w układzie międzynarodowym. Nie sposób ich wyważyć i w pełni ocenić; będzie to zadanie historyków.

Wśród czynników endogennych należy wymienić:

1) Rosnące niezadowolenie społeczne na skutek niskiego poziomu życia i ograniczeń suwerenności wyrażające się w kolejnych wstrząsach politycznych, powodujących osłabienie reżimu i wymuszające próby reform: 1956 - Poznań, 1970 - Wybrzeże, 1976 - Ursus i Radom, 1980/81 - główne ośrodki kraju;

2) Zmiany świadomości społecznej, a zwłaszcza krytyczny stosunek klasy robotniczej do postępowego charakteru ustroju komunistycznego i jego efektywności oraz tworzenie się organizacji antykomunistycznych (KOR, Solidarność);

3) Rosnąca nieefektywność i niedobory gospodarki opartej na centralnym planowaniu i działalności przedsiębiorstw państwowych; przejawem tego była: a) przestarzała struktura gospodarki, zmniejszający się poziom inwestycji i stale obniżanie

się wartości majątku narodowego per capita, b) rosnące zadłużenie zagraniczne, c) niszczenie zasobów środowiska naturalnego.

Do czynników egzogennych należy oczywiście załamanie potęgi militarnej i politycznej ZSRR, a następnie destabilizacja i jego rozpad w wyniku przegranego wyścigu zbrojeń i nieudanych prób reformy tego państwa.

Zakres i droga transformacji

Transformacja systemowa objęła oba główne podsystemy: polityczny i gospodarczy. Radykalne reformy w świecie jakie zachodziły w niektórych krajach w II połowie XX wieku polegały bądź na demokratyzacji systemu politycznego (Hiszpania w II połowie lat 70-tych, Korea Południowa w końcu lat 80-tych), bądź skupiały się na systemie gospodarczym (Meksyk w ostatnich latach).

Zmiany te chociaż zapoczątkowane w Polsce w obu systemach równocześnie, doprowadziły jednak najpierw do przeobrażeń politycznych: wolnych wyborów, systemu wielopartyjnego, demokratycznego powstawania rządu i samorządu. Odwrócona została klasyczna kolejność rozwojowa: najpierw kapitalizm, potem demokracja.

Jako zasadę przyjmuje się, że zmiany winny zmierzać do ukształtowania w Polsce gospodarki rynkowej lub kapitalistycznej. Koncepcja modelu gospodarki rynkowej nie została, mimo pewnych rozważań, skonkretyzowana. Pojawia się przy tym pytanie, czy teoretycznych i empirycznych podstaw modelu systemu rynkowego należy szukać w tradycji zachodniej gospodarki rynkowej, czy też w jakiejś uniwersalnej koncepcji (Krawczyk 1990; Hübner 1992).

W aspekcie pragmatycznym ważniejsze znaczenie niż model docelowy ma sposób i droga transformacji. Ani teoria rozwoju gospodarczego, ani historia rozwoju gospodarki kapitalistycznej, nie dostarczają podstaw i wystarczających wskazówek teoretycznych kształtowania procesu transformacji w Polsce.

Zasadnicze różnice między sposobem powstawania gospodarki rynkowej na Zachodzie a sytuacją polską, polegają na tym, że mechanizmy, które kształtowały się tam ewolucyjnie muszą być wprowadzane u nas sztucznie, niejako poprzez szybkie przemiany prawno-instytucjonalne i to w warunkach obciążenia gospodarki niekorzystną sytuacją makroekonomiczną, a zwłaszcza głębokim kryzysem strukturalnym: na skutek nieefektywnego przemysłu ciężkiego, utraty części rynku byłego ZSRR oraz niskiej efektywności gospodarowania (por.: Kubin, Żekoński 1992; Łukawer 1994).

Wybór strategii przebudowy gospodarki polskiej był i jest uwikłany w procesy stabilizacji gospodarki. W zasadzie wyróżnia się dwie główne strategie:

1) radykalną, 2) zmian stopniowych.

Strategia radykalna związana z nazwiskiem Balcerowicza i przez niego wprowadzona polegała na szybkiej i zdecydowanej stabilizacji i liberalizacji oraz wprowadzeniu głębokiej przebudowy instytucjonalnej (Wilczyński i inni 1992). W praktyce stabilizacja i liberalizacja wyprzedziły przemiany instytucjonalne, co osłabiło jej efekty i przyczyniło się do spadku produkcji i zwiększenia bezrobocia.

Strategia zmian stopniowych przybrała różne warianty w zależności od stopniowania stabilizacji i liberalizacji (cen, handlu zagranicznego itp.).

Ocena tych strategii jest przede wszystkim rozpatrywana z punktu widzenia ryzyka i szans uzdrowienia gospodarki.

W pierwszej fazie 1989 - 1993 dominowała transformacja radykalna, która doprowadziła do:

- obniżenia inflacji,
- usunięcia niedoborów;
- wzrostu zakresu wyboru towarów i usług,
- wymienialności waluty,
- zwiększenia roli handlu zagranicznego,
- zwiększenia efektywności wykorzystania energii i surowców,
- wprowadzenia kategorii zysku i marketingu w funkcjonowanie przedsiębiorstw,
- prywatyzacji handlu i usług oraz mniejszych przedsiębiorstw produkcyjnych.

Realizacja drugiej fazy transformacji wymaga głębokich przekształceń instytucjonalnych. Występują jednak poglądy, że nastąpiło pewne osłabienie tempa tych zmian w wyniku sporów o charakter i zakres prywatyzacji po sformowaniu rządu Pawlaka w drugiej połowie 1993 r.

Dylematy transformacji gospodarki

Tworzą je przede wszystkim te aspekty przekształceń, w których zachodzi konieczność uwzględnienia względów pozaekonomicznych. Oto niektóre z nich:

Spoleczne przyzwolenie na reformy

Wprowadzenie demokratyzacji politycznej, utrzymanie wielkiej roli związków zawodowych (OPZZ, Solidarność) oraz rosnące niezadowolenie społeczne, sprawiają, że zasadniczym czynnikiem przemian jest społeczna aprobata reform. Przekształcenia makrosystemu mają sens tylko, gdy wynikają z woli większości. Powstaje zasadniczy dylemat wyboru takich środków i strategii, które zwiększają siłę zwolenników reform, umożliwiając ich przeprowadzenie. Dowodem są ostatnie wybory parlamentarne w Polsce w 1993 r., w których zwyciężyły partie głoszące program zmniejszenia kosztów jakie ponosi społeczeństwo za przebudowę gospodarki.

Rola państwa w kształtowaniu przemian pozarynkowych

Należy tu rozróżnić sterowanie transformacją od sterowania funkcjonowaniem gospodarki. W pierwszej sprawie niezależnie od poglądów na temat spontaniczności przemian, zachodzi wyraźna potrzeba państwowego nadawania kierunku przekształceń prawno-instytucjonalnych. Nietrwałość ekip rządowych w Polsce nie sprzyja temu, ale pozwala z kolei na dokonywanie korekt i reagowanie na zmiany opinii społecznej. Główna linia przemian jest utrzymywana. W drugiej sprawie natomiast chodzi o zakres interwencjonizmu państwowego, który w ostatnim roku się zwiększył, co jest przedmiotem ostrej krytyki opozycji.

Prywatyzacja

Powszechnie przyjmuje się, że prywatyzacja przedsiębiorstw państwowych stanowi główny składnik transformacji zmierzającej do osiągnięcia gospodarki

rynkowej w Polsce. Zwiększa bowiem efektywność gospodarowania i przyciąga inwestorów zagranicznych, a przy tym zrzuca z państwa odpowiedzialność za ich funkcjonowanie i podtrzymywanie finansowe wobec znacznego kryzysu produkcji wielkich przedsiębiorstw. W związku z tym tempo prywatyzacji i liczbę przedsiębiorstw, które prywatyzują się, traktuje się jako miernik skuteczności procesu przekształceń.

Równocześnie jednak podnosi się zastrzeżenia co do absolutyzowania procesu prywatyzacji i traktowania go jako panaceum. Część przedsiębiorstw sprywatyzowanych nie uzyskuje dobrych wyników, występują bankructwa, a zagraniczni inwestorzy próbują przekształcić monopol państwowy w prywatny lub są zainteresowani w pozbyciu się konkurencyjnych firm. Szacuje się, że ryzyko inwestycji zagranicznych jest niższe w przedsiębiorstwach państwowych niż prywatnych, a zwłaszcza w przemyśle energetycznym i paliwowym.

Stabilizacja i liberalizacja

Stabilizacja gospodarki jest niezbędnym warunkiem osiągnięcia sprawnego działania gospodarki, ale nie jest jednoznaczna z jej przekształceniem w uformowaną gospodarkę rynkową, a w pewnych warunkach może prowadzić do celów sprzecznych, gdy poprzestaje się na niskim poziomie jej zrównowżenia. Stąd też strategie stabilizacyjne i transformacyjne wymagają wzajemnej koordynacji. W Polsce ogarniętej w 1989 r. hiperinflacją i niedoborami, konieczne było uzyskanie równowagi rynkowej i stabilizacji. Osiągnięto ją przez liberalizację cen i handlu zagranicznego, zmniejszenie inflacji oraz usunięcie ograniczeń w sferze tworzenia przedsiębiorczości.

Przebudowa gospodarki

Nadrzędne cele przebudowy. Programy rządowe

Nadrzędnym celem rządowych programów przebudowy gospodarki planowanej centralnie w gospodarkę rynkową było dokonanie w stagnującej gospodarce polskiej zmian strukturalno-organizacyjnych prowadzących do modernizacji kluczowych jej dziedzin. Przede wszystkim chodziło o przyspieszenie rozwoju sektora prywatnego, aż do uzyskania przez ten sektor dominującej roli w strukturze własnościowej, demonopolizację i dekoncentrację istniejących struktur gospodarki, odrzucenie administracyjnego sterowania gospodarką, wprowadzenie ekonomicznych narzędzi oceny funkcjonowania podmiotów gospodarczych, liberalizację polityki cenowej, zewnętrzne otwarcie gospodarki, a tym samym poszerzenie zakresu dostępnych surowców i materiałów oraz podniesienie roli eksportu, wprowadzenie wewnętrznej wymienialności złotego, stworzenie ułatwień dla inwestycji zagranicznych w Polsce, itp. (*Poland your ... 1992. Poland: The new ... 1992*). Niektóre z tych zamierzeń udało się zrealizować do 1994 roku.

Prywatyzacja i przedsiębiorczość prywatna

Jednym z podstawowych zadań procesu przebudowy jest prywatyzacja gospodarki prowadzona w Polsce dwoma różnymi drogami: drogą kapitałową (przedsiębiorstwo przekształcone zostaje w jednoosobową spółkę skarbu państwa, a następnie

sprzedane drogą publicznej oferty) lub likwidacyjną (bezpośrednia sprzedaż upadłego lub upadającego przedsiębiorstwa, potraktowanie majątku przedsiębiorstwa jako udziału w powstającej spółce lub oddanie majątku przedsiębiorstwa w leasing) (Lewandowski, Szomburg 1990; *Poland your ... 1992*). Ten bezprecedensowy proces przeprowadzany na wielką skalę, w odniesieniu do wielu różnych podmiotów gospodarczych i przewidziany do realizacji w stosunkowo krótkim czasie, zapoczątkowano w 1990 roku kierując do sprzedaży pierwsze państwowe przedsiębiorstwa przemysłowe. Do końca 1991 roku, w ramach obu ścieżek prywatyzacyjnych, sprzedano 260, a do końca 1994 roku 332 przedsiębiorstwa (ok. 5% przedsiębiorstw państwowych). Udział w sprywatyzowanych przedsiębiorstwach posiadają tak znane firmy zagraniczne jak "Pepsi-Co", "Henkel", "Phillips", "Unilever", "Volkswagen" czy "Gerber". Kompleksowy program prywatyzacyjny obejmuje jeszcze dwie inne formy prywatyzacji, do realizacji których jeszcze nie przystąpiono, tj. prywatyzację sektorową (oddanie w ręce prywatne całości poszczególnych sektorów gospodarki) oraz powszechną prywatyzację (uwłaszczenie społeczeństwa).

Tabela 1. Formy własności podmiotów gospodarczych w Polsce w latach 1992-1993

Forma własności podmiotu	1992	1993	$\frac{1993}{1992}$ (%)
1. Przedsiębiorstwa państwowe	7245	5924	81,8
2. Przedsiębiorstwa komunalne	542	647	119,4
3. Spółdzielnie	19372	19764	101,9
4. Spółki prawa handlowego	69907	83283	119,1
w tym:			
4.1. Spółki akcyjne z kapitałem krajowym	2624	3131	119,3
4.2. Spółki akcyjne z kapitałem zagranicznym	248	332	133,9
4.3. Spółki z ograniczoną odpowiedzialnością	66421	79212	119,3
w tym:			
Spółki z ograniczoną odpowiedzialnością z udziałem kapitału zagranicznego	9762	14835	152,0
5. Zagraniczne przedsiębiorstwa drobnej wytwórczości	686	647	94,3
6. Zakłady osób fizycznych	1630000	1783900	125,6

Źródło: Zestawienie własne na podstawie Biuletynów Statystycznych GUS.

Nowe regulacje prawne spowodowały szybki rozwój przedsiębiorczości prywatnej, zwłaszcza w handlu i usługach, w tym także w tak dotychczas silnie upaństwowionych dziedzinach gospodarki, jak: bankowość, turystyka zagraniczna i krajowa, budownictwo mieszkaniowe czy handel zagraniczny. Powstawać też zaczęły prywatne i społeczne szkoły podstawowe, średnie a nawet wyższe, przedszkola, gabinety lekarskie oraz kliniki. Aktualnie w rękach prywatnych znalazł się niemal cały handel detaliczny oraz ponad 80% handlu hurtowego. Na koniec 1993 roku działało w Polsce ponad 1,7 mln zakładów prywatnych osób fizycznych (94,2% ogółu podmiotów gospodarczych) i 83 tys. (4,4%) spółek prawa handlowego, podczas gdy w skład sektora publicznego wchodziło: 5,9 tys. (0,3%) przedsiębiorstw państwowych, 19,7 tys. (1% ogółu) spółdzielni oraz 650 (0,03%) zakładów komunalnych.

Należy jednak pamiętać, że prywatne podmioty gospodarcze to w przeważającej większości zakłady małe, zatrudniające niekiedy 1-5 osób (tab. 1 i tab. 2).

Tabela 2. Struktura tworzenia produktu krajowego brutto wg sektorów własności (%)

Wyszczególnienie	Sektor publiczny		Sektor prywatny	
	1990	1992	1990	1992
Przemysł	35,4	26,2	8,2	13,4
Budownictwo	5,7	2,7	3,8	8,5
Rolnictwo	1,3	0,9	6,0	6,4
Transport	3,3	2,4	0,8	1,1
Handel	6,4	2,3	6,6	12,7
Gospodarka komunalna	1,2	1,4	0,4	0,4
Gospodarka mieszkaniowa	0,5	0,9	2,4	3,4
Pozostałe działy	14,8	13,5	3,2	3,8
Ogółem	68,6	50,3	31,4	49,7

Źródło: Zestawienie własne na podstawie Biuletynów Statystycznych GUS

System walutowy. Rynek pieniężny i kapitałowy

Przekształcenia gospodarcze, zwłaszcza zaś prywatyzacja wymagały utworzenia w Polsce rynku kapitałowego, a przedtem jeszcze przebudowy systemu walutowego i bankowego. W grudniu 1989 roku o 45% zdevaluowano złotego, a w maju 1991 ponownie o 17%. Jednocześnie wprowadzono, nawiązując do kursu pięciu podstawowych walut zagranicznych (dolar USA, funt sterling, marka niemiecka oraz funt szwajcarski i francuski) mechanizm płynnej regulacji wartości wewnętrznie wymiernego złotego. Dla zagwarantowania wewnętrznej wymienialności złotego, państwa zachodnie ustanowiły w 1990 roku kredyt stabilizacyjny w kwocie 1 mld USD, który nie został uruchomiony. Jednocześnie zrekonstruowano system bankowy tworząc bank centralny (NBP) i sieć banków komercyjnych (91 różnego rodzaju banków), w tym także specjalistycznych (*Poland your ... 1992*). Dla powstrzymania niekontrolowanego wzrostu płac wprowadzono przejściowo podatek od ponadnormatywnych wypłat (popiwiek). W kwietniu 1990 roku rozpoczęła działalność Warszawska Giełda Papierów Wartościowych oferując do publicznej sprzedaży akcje 5 pierwszych przedsiębiorstw (na koniec sierpnia 1994 notowano akcje 33 przedsiębiorstw, w tym 28 na tzw. rynku podstawowym).

Otoczenie biznesu

Powstawać zaczęły też placówki tzw. otoczenia biznesu, w tym wspomniane już uprzednio banki komercyjne (91 banków z 3,5 tys. placówek obsługi klientów w 1994 roku), izby handlowo-przemysłowe, izby gospodarcze, centra biznesu i innowacyjności, fundacje gospodarcze, inkubatory przedsiębiorczości, fundacje wspierania biznesu, a także prywatne szkoły biznesu, marketingu i bankowości itp. O ich liczbie i charakterze decydują przede wszystkim inicjatywy lokalne oraz potencjał intelektualny województw, miast i gmin. Dużą rolę w tym względzie odgrywają samorządy lokalne, osoby o dużym autorytecie w środowiskach lokalnych oraz stowarzyszenia.

Społeczno-polityczne uwarunkowania wewnętrzne przebudowy

Proces przebudowy jest przedsięwzięciem trudnym i uciążliwym dla społeczeństwa. Jest także, z różnymi preferencjami i w różnym tempie, realizowany przez zmieniające się ekipy rządowe. Procesowi temu nie sprzyja rozwarstwienie społeczeństwa polskiego, zwłaszcza zaś poszerzanie się sfery ubóstwa, obejmującej dziś także szerokie kręgi społeczne. Skromny jest budżet państwa, którego nie zasilają w odpowiednim stopniu podatki. Efektem tego jest niedorozwój sfery usług publicznych, co jest kolejnym czynnikiem obniżania się poziomu życia (Gilowska 1993). Rosną koszty utrzymania, a wydatki na żywność w znacznej części rodzin pochłaniają aż 70-80% dochodów, spychając na dalszy plan zaspokojenie takich potrzeb, jak: ochrona zdrowia, kształcenie dzieci, wypoczynek. Stan ten prowadzi w przypadku rodzin najbiedniejszych do poważnych ograniczeń poziomu wyżywienia (z niedożywieniem włącznie), co powoduje dalsze pogorszenie się i tak złej sytuacji zdrowotnej społeczeństwa (Sfera społeczna ... 1994, Gospodarka Polski ... 1994).

Procesowi przekształceń nie sprzyja niestabilność układu politycznego państwa oraz rewindykacyjne nastawienie niektórych związków zawodowych, a przede wszystkim związków branżowych. Ciągłe działa spirala cen i płac. Potrzebną na fundusz wynagrodzeń część budżetu państwa kolejne rządy starają się uzyskać wprowadzając podwyżkę cen i tak nieproporcjonalnie, w stosunku do poziomu płac, drogich: energii, paliw, transportu, alkoholu i papierosów. Jest to jeden z czynników podtrzymywania ciągle wysokiego poziomu inflacji.

Zewnętrzne uwarunkowania procesu przebudowy

Dla procesu przekształceń społeczno-gospodarczych nie jest korzystne zadłużenie państwa wynoszące w połowie 1994 roku 46,2 mld USD. W tej sytuacji długofalowa redukcja długów (o 50%) prowadzona od 1991 roku przez tzw. Klub Paryski oraz najnowsza, 49% redukcja długów i wieloletnie rozłożenie ich spłaty, dokonane ostatnio przez Klub Londyński stanowią faktyczne wsparcie dokonujących się w Polsce reform. Nie sprzyja natomiast reformom słabe tempo napływu kapitału zagranicznego. Do połowy 1994 roku suma inwestycji zagranicznych zrealizowanych w Polsce wyniosła 3,5 mld USD, co jest tylko ułamkiem w stosunku do 7,8 mld USD kwoty deklarowanej przez państwa zachodnie. Za podstawową przyczynę tego stanu rzeczy uważa się niedoskonałość i zmienność regulacji prawnych, niepewność sytuacji politycznej, trudności związane z transferem kapitału i niedorozwój infrastruktury technicznej, zwłaszcza telekomunikacji oraz odpraw granicznych. Wskazać też można na wybitnie eksploatacyjne podejście niektórych inwestorów zagranicznych, lub też, niższy od deklarowanego, jedynie konserwacyjny, zakres inwestowania.

Stan gospodarki

Struktura gospodarki

Dokonujące się przekształcenia w gospodarce znajdują swoje odbicie w jej stanie i zmianach tego stanu, co stanowić może podstawę do mniej lub bardziej optymistycznych ocen procesu transformacji.

Tabela 3. Zmiana struktury działowej gospodarki Polski w latach 1989 - 1992 (%)

Dział gospodarki	Produkt krajowy brutto		Produkcja		Zatrudnienie	
	1989	1992	1989	1992	1989	1992
Przemysł	41.0	39.6	50.1	44.6	28.6	25.9
Budownictwo	9.6	11.2	8.3	10.4	7.7	7.1
Rolnictwo	12.2	7.3	13.9	7.6	26.4	27.0
Pozostałe działy	37.2	41.9	27.7	37.4	37.3	40.0

Źródło : Rocznik Statystyczny 1993 GUS (obliczenia własne)

Zasadniczym zmianom ulega struktura gospodarki, w której coraz większe znaczenie posiadają usługi, a coraz mniejsze przemysł i rolnictwo. Tendencja ta jest nie tylko efektem dynamicznego rozwoju usług sfery materialnej oraz przekształceń strukturalnych w przemyśle, ale wynika także z upadku znaczenia przemysłu, zwłaszcza ciężkiego i kryzysu gospodarki rolnej (tab.3). W strukturze gospodarki coraz większą rolę pełni sektor prywatny, który zdominował niemal całkowicie handel i usługi i wkracza znacząco do takich dziedzin życia społecznego jak finanse, czy handel zagraniczny, dotychczas zmonopolizowanych przez państwo. Jest też coraz więcej prywatnych szkół, gabinetów lekarskich i klinik (tab. 4)

Tabela 4. Struktura działowa tworzenia produktu krajowego brutto w latach 1990 i 1992

Wyszczególnienie	Sektor publiczny		Sektor prywatny	
	1990	1992	1990	1992
Przemysł	51.6	52.0	26.1	27.0
Budownictwo	8.3	5.4	12.1	17.1
Rolnictwo	1.9	1.8	19.1	12.9
Transport	4.8	4.9	2.5	2.2
Handel	9.3	4.6	21.1	25.6
Gospodarka komunalna	1.7	2.8	1.3	0.8
Gospodarka mieszkaniowa	0.7	1.7	7.6	6.8
Pozostałe dziedziny	21.7	26.8	10.2	7.6
Ogółem	100.0	100.0	100.0	100.0

Źródło : Rocznik Statystyczny 1993 GUS (obliczenia własne)

Przemysł

Restrukturyzacja przemysłu posiada charakter czynny i bierny. Z jednej strony upadają zakłady stare, nieefektywne, uciążliwe dla środowiska, stosujące przestarzałe technologie oraz te, na produkcję których nie ma zapotrzebowania, a z drugiej strony powstaje wiele zakładów nowych, głównie małych. Procesowi temu sprzyja brak formalno-prawnych ograniczeń podejmowania działalności gospodarczej oraz otwarcie gospodarki polskiej na świat (brak barier zaopatrzenia). Wystąpiły w ten sposób warunki powstania rynku konsumenta (nie producenta), stymulującego rozwój produkcji elastycznej, atrakcyjnego i modnego wzornictwa, nowych technologii, marketingu. Ciągłe nierozwiązanym problemem pozostaje restrukturyzacja przemysłu energetycznego i paliwowego, stanowiącego poważne obciążenie dla gospodarki i społeczeństwa, którego funkcjonowanie jest jednym z czynników istnienia

spiralii inflacyjnej (tab. 5). Wydaje się, że czynnikami rozwoju i przekształceń strukturalnych przemysłu mogłyby być: zamówienia rządowe, większy, związany z zahamowaniem spadku ubożenia społeczeństwa, wewnętrzny popyt konsumpcyjny, pozbawiony zewnętrznych ograniczeń eksport, a także zmniejszona stopa oprocentowania kredytów.

Tabela 5. Zmiany struktury przemysłu w latach 1985-1992 (sprzedaż wyrobów własnej produkcji i usług)

Przemysł (grupa gałęzi)	1985	1989	1991	1992
1. Paliwowo-energetyczny	14,6	11,2	20,5	21,7
2. Metalurgiczny	9,4	10,1	8,9	7,3
3. Elektromaszynowy	25,0	25,3	20,9	20,1
4. Chemiczny	8,6	9,1	9,3	9,2
5. Mineralny	3,8	3,9	4,4	4,1
6. Drzewno-papierniczy	4,3	5,0	5,3	5,6
7. Lekki	11,5	12,2	7,4	7,2
8. Spożywczy	20,5	20,9	21,2	22,6
9. Pozostały	2,3	2,3	2,1	2,2

Źródło : Roczniki Statystyczne 1992 i 1993 GUS

Gospodarka rolna

W stadium głębokiego kryzysu znajduje się gospodarka rolna, której przestarzałe struktury nie są w stanie zaadaptować się do warunków gospodarki rynkowej. Jediną reakcją rolnictwa na zachodzące zmiany jest obniżanie poziomu produkcji rolnej oraz ciągły wzrost cen produktów rolnych w sytuacji gdy rynek rolny jest sztucznie chroniony systemem cel zaporowych. Globalna wartość produkcji rolniczej była w 1993 roku o ok. 40% niższa niż w 1989 roku (tab. 6). Wysokie ceny produktów rolnych są istotną przyczyną ubożenia społeczeństwa, a co się z tym wiąże, niekorzystnego dla rozwoju gospodarczego kraju, ograniczenia popytu na produkty rolne i inne artykuły konsumpcyjne (tab. 7).

Wymiana zagraniczna

Funkcjonowanie gospodarki w ramach RWPG i Układu Warszawskiego jednoznacznie określiło charakter oraz geograficzne kierunki wymiany zagranicznej. Zmiana istniejących do 1989 roku warunków oraz trudności przystosowania się do nowych okoliczności pociągnęły za sobą wystąpienie w 1991 roku ujemnego salda handlu zagranicznego. Dane z realizacji wymiany międzynarodowej za 1994 rok wskazują iż ta niekorzystna tendencja zostaje stopniowo przewyżczana (Informacja o przebiegu ... 1994).

Inflacja i bezrobocie

Ciągle wysoka jest inflacja, której poziom systematycznie, choć zbyt wolno spada, od 580% w 1990 roku, przez 70% w 1991, 47% w 1992 do 35% w 1993. Prognozy na rok 1994 nie są obiecujące i jak się wydaje inflacja znacznie przekroczy zakładany poziom 27%.

Tabela 6. Zmiany w produkcji rolnictwa Polski w latach 1989-1992

Wyszczególnienie	1989	1992	1992 (%) 1989
1. Powierzchnia zasiewów (mln. ha)	14,3	13,6	95,1
2. Zbiory (mln. t.)			
- zboża	23,2	17,1	73,7
- ziemniaki	34,4	23,4	68,0
- buraki cukrowe	14,4	11,1	77,1
3. Plony (q/ha)			
- zboża	32,7	24,6	75,2
- ziemniaki	185	133	71,9
- buraki cukrowe	340	294	86,5
4. Pogłowie			
- bydło	10,7	8,2	76,6
- trzoda chlewna	18,8	22,1	117,6
5. Produkcja (tys. t.)			
- mięso	2488	2530	101,7
- mleko (mln. hl.)	15,9	12,8	80,5
6. Skup (tys. t.)			
- ziarno	4070	3556	87,4
- żywiec rzeźny	2326	1418	61,0
7. Ciągniki (tys. sztuk)	1152	1172	101,7
8. Zużycie nawozów sztucznych (kg /ha NPK)	196	62	31,6

Źródło : Obliczenia własne na podstawie Rocznika Statystycznego GUS 1993

Na poziomie 16% ustabilizowało się, wzrastające od 1991 roku bezrobocie, którego charakter jest złożony. Nakładają się bowiem na siebie bezrobocia: strukturalne, koniunkturalne oraz frykcyjne.

Tabela 7. Podstawowe wskaźniki charakteryzujące poziom życia ludności (rok poprzedni = 100%)

Lata	Ceny towarów i usług	Ceny żywności	Place	Renty i emerytury	Globalne dochody ludności (nominalne)	Spożycie towarów i usług	Poziom spożycia 1960 = 100 %
1985	115,1	114,0	118,7	123,2	122,8	118,0	93,3
1986	117,7	117,5	120,4	125,4	120,3	123,0	97,9
1987	125,6	124,3	121,0	130,7	126,5	128,9	100,7
1988	160,0	159,5	182,0	162,3	180,6	166,0	104,1
1989	344,1	356,5	391,0	365,5	380,0	361,0	103,7
1990	660,0	675,0	498,0	559,0	549,0	536,0	87,9
1991	170,0	146,0	170,3	190,0	177,0	172,9	94,4
1992	143,0	137,0	138,9	132,3	142,2	148,0	99,3
1993	135,0	-	-	-	-	-	-

Źródło : Obliczenia własne na podstawie Roczników Statystycznych GUS.

Budżet państwa

Niewystarczający w stosunku do potrzeb jest budżet państwa, co najdotkliwiej odczuwa sfera usług socjalnych oraz zatrudnieni w tzw. sferze budżetowej. Z poważnymi problemami borykają się: nauka, oświata, kultura, źle funkcjonuje służba

zdrowia i system ubezpieczeń społecznych (tab. 8). Pozycja materialna środowisk inteligentnych ciągle się pogarsza. Coraz więcej osób pragnie korzystać z pomocy socjalnej. Niepokojem napawa zły stan zdrowia społeczeństwa, głównie skutkiem jego ubożenia, niedożywienia oraz kryzysu usług ochrony zdrowia (Gospodarka Polski ... 1994).

Do głównych przyczyn małej zasobności budżetu zaliczyć należy: ciągle trwającą sytuację kryzysową w gospodarce, mniejsze od oczekiwanych, efekty prywatyzacji, niski stopień ściągłości podatków oraz nadużycia finansowo-skarbowe.

Tabela 8. Udział wybranych dziedzin życia społecznego w wydatkach budżetowych państwa (%)

Dziedzina życia społecznego	1992	1993	1994	$\frac{1994}{1993} * (\%)$
1. Nauka	1,7	1,8	1,7	130,0
2. Oświata i wychowanie	9,8	10,3	9,2	124,4
3. Kultura	-	0,7	0,6	122,2
4. Ochrona zdrowia	14,0	14,0	12,1	118,9
5. Administracja państwowa	2,5	3,2	2,6 a)	118,5
6. Wymiar sprawiedliwości	1,6	1,7	1,4 a)	113,9
7. Obrona narodowa	6,4	6,5	5,5	116,1
8. Bezpieczeństwo publiczne	6,4	4,0	3,3 a)	113,2
9. Ubezpieczenia społeczne	19,2	20,7	20,2	134,8

* Według ustawy budżetowej na rok 1994

a) Bez urzędów centralnych

Źródło : Zestawienie własne na podstawie materiałów GUS

Patologie społeczne

Okres transformacji sprzyja szerzeniu się zjawisk patologii społecznych, szczególnie zaś przestępczości. Wzrasta liczba przestępstw najgroźniejszych: zabójstw, rozbojów, kradzieży (tab. 9). Nasila się stopień bezwzględności i okrucieństwa działania przestępców. Rozwijają działalność zorganizowane grupy przestępcze. Przez Polskę wędruje jeden ze szlaków narkotykowych Europy oraz rozwija się krajowa produkcja narkotyków (amfetamina). Niski jest stopień wykrywalności przestępstw (52%). Szerzy się narkomania, alkoholizm, zawołowana prostytutka. Zwiększa się liczba nosicieli AIDS, osób bezdomnych i żebrzących.

Stan środowiska

Najbardziej pozytywne zmiany zachodzą w środowisku, którego jakość systematycznie się poprawia. Zmniejsza się poziom emisji pyłów i gazów, ilość odpadów i ścieków, pobiera się mniej wody na cele gospodarcze i komunalne. Zmniejsza się areal gruntów zdegradowanych wymagających rekultywacji oraz zwiększają się obszary zalesione.

Tabela 9. Przestępstwa popełnione w Polsce w latach 1985 - 1992

Rodzaj przestępstwa	1985	1990	1992	<u>1992</u> (%) 1985
Ogółem	544 361	833 361	881 076	161,8
w tym:				
- bez wykrycia sprawcy	119 483	530 972	415 658	374,8
Z ogółu przestępstw przypada na :				
- zabójstwa	671	730	989	147,4
- uszkodzenia ciała	10 862	10 152	13 795	127,0
- zgwałcenia	2 102	1 840	1 919	91,3
- przeciwko mieniu społecznemu	108 977	197 343	132 586	121,7
w tym:				
- zaginięcie mienia	51 016	57 849	56 760	111,2
- rozbój	112	216	423	377,6
- przeciwko mieniu prywatnemu	217 944	550 747	458 644	210,4
w tym:				
- kradzież	84 846	158 785	125 074	147,4
- kradzież rozbójnicza i rozbój	8 399	16 001	17 292	205,9
- fałszerstwa dokumentów	12 820	6 387	22 180	173,0

Źródło : Rocznik Statystyczny 1993 GUS (obliczenia własne)

Jest to przede wszystkim efekt obniżania poziomu produkcji przemysłowej, ale także po części rezultat restrukturyzacji gospodarki, szczególnie przemysłu oraz podniesienia na wyższy poziom, społecznej świadomości ekologicznej (tab. 10).

Tabela 10. Ogólna charakterystyka stanu środowiska w Polsce w latach 1989 - 1992

Wyszczególnienie	1989	1992	<u>1992</u> (%) 1989
1. Grunty zdegradowane wymagające rekultywacji (tys. ha)	96,3	90,8	94,3
2. Pobór wody na potrzeby gospodarki (hm ³)	15097	12570	78,7
3. Ścieki odprowadzane do wód powierzchniowych	12 266	10048	81,9
4. Ścieki oczyszczane (hm ³)	2856	2466	86,3
5. Emisja zanieczyszczeń (tys. t.)			
-pyłowych	1513	684	45,2
-gazowych	5113	3155	61,7
-w tym SO ₂	2790	1837	65,8
6. Odpady uciążliwe dla środowiska wytworzone w roku (mln t.)	171	122	71,3
7. Miasta :			
-wypozażone w sieci kanalizacyjne	716	739	103,2
-wypozażone w oczyszczalnie ścieków	759	497	108,3
8. Lesistość (% pow. kraju)	27,8	27,9	100,4

Źródło : Rocznik Statystyczny 1993 GUS (obliczenia własne)

Sytuacja gospodarczo-finansowa państwa

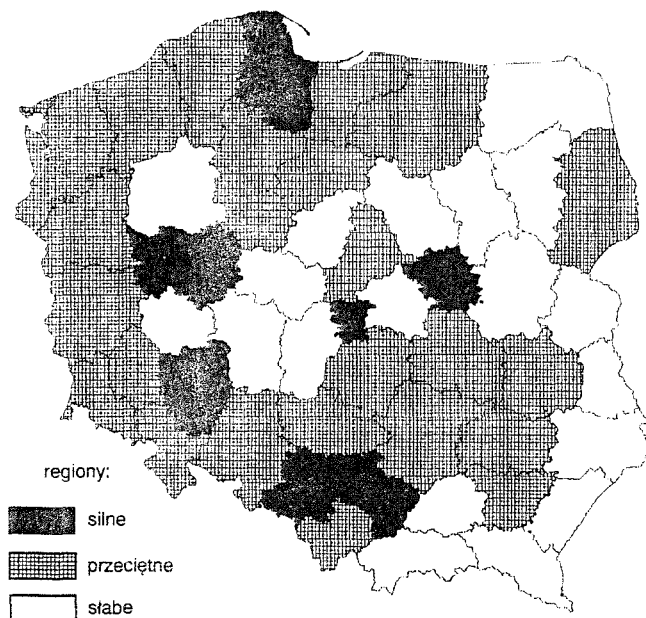
Pozytywne efekty dokonujących się przemian posiadają swoje odbicie w dynamice produktu krajowego brutto. W 1992 roku, po raz pierwszy od roku 1989, uzyskano dodatni (2,2%) przyrost PKB. Tendencja ta utrzymała się w 1993 roku (3,8%) co sprawiło, że na rok 1994 założono przyrost PKB na poziomie 4,5%. Pozytywnie ocenić też należy kształtowanie się na niższym od zakładanego, poziomie deficytu budżetowego oraz dobry stan rezerw dewizowych państwa.

Należy przyjąć i wierzyć, że są to wszystko tendencje stałe, świadczące o faktycznym wychodzeniu Polski z kryzysu i o właściwym kierunku dokonujących się przemian (Informacja o przebiegu ... 1994).

Zróznicowanie regionalne w okresie transformacji społeczno-gospodarczej w Polsce

W okresie transformacji społeczno-gospodarczej w warunkach kształtowania się gospodarki rynkowej rozpoczął się proces zmian w zróżnicowaniu regionalnym Polski.

Na początku okresu transformacji, tj. pod koniec lat 80-tych w układzie regionalnym Polski występowały trzy klasy regionów: silne, przeciętne, słabe, wyróżnione na podstawie kryterium poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, mierzonego wartością produktu krajowego brutto (GDP), wytworzonego i podzielonego (ryc. 1). Tylko 7 regionów (spośród 49) należało do klasy silnych i zajmowało relatywnie najwyższe pozycje na skali rozwoju regionalnego.

Źródło: Dochód narodowy Polski w 1986 r. Zakład Badań Statystyczno-Ekonomicznych GUS i PAN, Warszawa, 1989.

Ryc.1. Regiony silne, przeciętne i słabe w Polsce, 1986.

Klasę regionów słabych tworzyło 19 regionów. Regiony silne stanowiły centra miejsko-przemysłowe kraju i były równocześnie regionami dobrze prosperującego rolnictwa. Natomiast regiony słabe miały charakter wiejsko-rolniczy.

Rozkład tych regionów wykazywał, że istnieją w Polsce silne kontrasty:

(1) w skali całego kraju, między częścią zachodnią, bardziej rozwiniętą i częścią wschodnią, opóźnioną w rozwoju. Ten podział Polski, ukształtowany przez czynniki historyczne jest silnie utrwalony w rzeczywistości społeczno-gospodarczej kraju.

Prawie 50 lat powojennej komunistycznej gospodarki centralnie zarządzanej nie usunęło tych "starych" nierówności regionalnych, (2) w skali subkrajowej, między regionami silnymi, których rdzenie stanowią aglomeracje miejsko-przemysłowe, a sąsiednimi słabymi regionami. Te różnice z kolei są rezultatem strategii rozwoju z lat 70-tych opartej na koncepcji policentrycznej polaryzacji, która polegała na forsowaniu rozwoju regionów wielkomiejskich.

Transformacja społeczno-gospodarcza w Polsce w latach 1989-1993 jest zróżnicowana regionalnie. Inaczej przebiega i ma różne efekty w regionach silnych, przeciętnych i słabych. Może prowadzić do zmiany typu regionu lub utrwalania jego charakteru i w konsekwencji do trzech alternatywnych modeli kształtowania się nierówności regionalnych w Polsce: (1) wyrównywania różnic międzyregionalnych, (2) nowej polaryzacji układu regionalnego, (3) petryfikacji dysproporcji regionalnych.

Transformacja społeczno-ekonomiczna rozpatrywana regionalnie, dokonuje się w kategoriach poszczególnych zjawisk społeczno-ekonomicznych, które są składnikami transformacji i ma wtedy charakter jednoaspektowy, albo jest ujmowana wieloaspektowo, tj. obejmuje całość zjawisk składających się na transformację i daje syntetyczny obraz zmian regionów.

Główne aspekty transformacji regionalnej w Polsce

Do głównych składników transformacji społeczno-gospodarczej w Polsce, które w istotny sposób kształtują zróżnicowanie regionalne należą:

- 1) zmiany w przemyśle,
- 2) zmiany struktury gospodarczej,
- 3) prywatyzacja gospodarki,
- 4) napływ kapitału zagranicznego,
- 5) poziom bezrobocia,
- 6) dochody ludności.

W układzie tych składników omówimy przebieg i efekty transformacji regionalnej o charakterze jednoaspektowym.

Zmiany w potencjale przemysłowym regionów

W pierwszej fazie transformacji gospodarczej w latach 1989-1991 spadek dochodu narodowego (o 18%) był głównie rezultatem gwałtownego spadku produkcji przemysłowej (o 33%). Spadek produkcji przemysłowej miał miejsce zarówno w regionach silnych (największa recesja wystąpiła w regionie łódzkim)

i przeciętnych, jak i w regionach słabych, gdzie bankrutowały wielkie i często jedyne zakłady przemysłowe w regionie (Matykowski, Strykiewicz 1992). Natomiast w drugiej fazie transformacji, w latach 1992-1993, gdy nastąpił wzrost krajowej produkcji przemysłowej (o 7%), dalszy spadek przemysłu wykazywały głównie regiony przeciętne i silny region katowicki, z dominacją przemysłu wydobywczego, a najwyższą dynamiką przemysłu odznaczały się silne regiony: warszawski, krakowski, ze zróżnicowaną strukturą przemysłu.

Zmiany regionalnych struktur gospodarczych

W okresie transformacji ogólnemu znacznemu spadkowi roli przemysłu w gospodarce regionów nie towarzyszyły istotne zmiany struktury wewnątrzregionalnej mierzonej strukturą zatrudnienia. W sytuacji ciągłego zmniejszania się liczby pracujących w trzech sektorach gospodarki i wzroście bezrobocia, zaznaczyła się tendencja do petryfikacji struktur wewnątrzregionalnych, szczególnie wyraźna w Polsce Wschodniej i Środkowej. Faktyczne zmiany struktury polegające na przyroście zatrudnienia w usługach wystąpiły tylko w nielicznych regionach, głównie silnych, zurbanizowanych (katowickie, poznańskie, krakowskie).

Prywatyzacja gospodarki regionalnej

W latach 1990-1992 dynamizm sektora prywatnego w ujęciu regionalnym uwidaczniał się przede wszystkim w rozwoju małych jednostek gospodarczych (zatrudniających do 5 pracowników) prowadzonych przez osoby fizyczne, szczególnie w handlu i usługach. Rozmieszczenie małych prywatnych zakładów, których liczba w tym okresie wzrosła z 1,1 mln do 1,6 mln, cechowało się silną koncentracją przestrzenną: 40% tych zakładów skupiały silne regiony. Rozkład regionalny wykładnika lokalizacji jako miary nasycenia małymi prywatnymi zakładami, głównie usługowymi, odzwierciedla nie tylko istotne różnice w poziomie rozwoju usług, ale również różnice w stopniu aktywności w zakresie prywatnej przedsiębiorczości między zachodnią i wschodnią częścią Polski. W wyniku procesu prywatyzacji gospodarki, obejmującego również inne typy przedsiębiorstw, nastąpił znaczny wzrost udziału, w ogólnej liczbie zatrudnionych, pracujących w sektorze prywatnym poza rolnictwem: z 10% w 1989 r. do 28% w 1992 r. W rozkładzie regionalnym zatrudnienia w sektorze prywatnym jeszcze bardziej wyraźnie zaznaczył się podział na regiony zachodnie i regiony wschodnie.

Napływ kapitału zagranicznego do regionów

Dotychczasowy, niewielki w stosunku do potrzeb, napływ kapitału zagranicznego do Polski, wiąże się przede wszystkim ze wzrostem liczby spółek z udziałem kapitału zagranicznego. Ich liczba w latach 1990-1993 znacznie wzrosła: z 1600 do 15000. Rozmieszczenie tych spółek wykazuje równocześnie prawidłowości regionalne w zakresie alokacji kapitału zagranicznego. W 1993 r. silne regiony skupiały 70% tych spółek, w tym region warszawski aż 35% (Centralny Urząd Planowania 1994). Dość korzystna pod względem liczby spółek zagranicznych była jeszcze sytuacja zachodnich regionów przygranicznych, natomiast w Polsce Wscho-

dniej zlokalizowano niewielką liczbę spółek. Jako główny czynnik przyciągający do poszczególnych regionów Polski inwestorów zagranicznych, należy traktować rozwój bankowości. W 1993 r. najwięcej banków skupiał region warszawski i region poznański (15% ogółu banków) oraz regiony Polski Zachodniej i Południowo-Zachodniej. Niedoinwestowana w banki pozostaje Polska Środkowa i Wschodnia.

Poziom bezrobocie regionalnego

W pierwszym stadium transformacji załamanie gospodarki państwowej w dziedzinie przemysłu i rolnictwa spowodowało wystąpienie bezrobocia już na początku 1990 r. Bezrobocie to wzrosło do 2,5 mln w 1992 r., a w 1993 r. osiągnęło 2,9 mln osób, co oznacza 16% stopę bezrobocia. W strukturze regionalnej bezrobocia wyróżniają się dwa zwarte układy wysokich wartości: układ Polski Północno-Wschodniej rozbudowujący się w kierunku Polski Środkowej oraz strefa zachodnia (Czyż 1993). Obejmują one regiony słabe, rolnicze i regiony o przeciętnym poziomie rozwoju, albo z dominacją Państwowych Gospodarstw Rolnych podlegających likwidacji, albo z przestarzałym przemysłem wymagającym restrukturyzacji. Niskie wartości bezrobocia występują głównie w regionach silnych (z wyjątkiem regionu łódzkiego), tj. w warszawskim, poznańskim, krakowskim, katowickim, wrocławskim. Struktura regionalna bezrobocia ukształtowała się w 1992 r. i cechuje się dużą stabilnością, która jest z kolei dowodem utrzymywania się recesji w regionach Polski Północno-Wschodniej, Północnej i Środkowej i niektórych regionach Polski Zachodniej.

Dochody ludności regionów

W latach 1990-1992 zmieniła się kolejność regionów na skali dochodów ludności z pracy w gospodarce. W okresie tym zwiększył się również stopień zróżnicowania regionalnego tych dochodów. Zaznaczyła się wyraźna tendencja do pogarszania się sytuacji placowej w regionach z dominacją przemysłu wydobywczego. Poprawie uległa sytuacja regionów silnych, obejmujących aglomeracje miejskie o wielu funkcjach gospodarczych (np. regionu warszawskiego). Niezmienne najniższe pozostały dochody ludności w Polsce Północno-Wschodniej. Ze względu na występowanie w Polsce "szarej strefy", jako dodatkowy wskaźnik zamożności ludności traktuje się liczbę samochodów na 1000 mieszkańców. Wartość tego wskaźnika wzrosła z 125 do 169 w latach 1990-1992, a jego rozkład przestrzenny jest kolejnym potwierdzeniem występowania silnych kontrastów między rozwiniętą Polską Zachodnią i opóźnioną w rozwoju Polską Wschodnią.

Transformacja regionów dokonująca się w zakresie poszczególnych zjawisk społeczno-ekonomicznych nie prowadzi w Polsce do wyrównywania różnic międzyregionalnych, lecz powoduje ich petryfikację. Zmiany społeczno-gospodarcze powodują dalsze utrwalenie rozpiętości międzyregionalnych, które zaznaczają się między słabo rozwiniętymi regionami Polski Wschodniej, a lepiej rozwiniętymi regionami, silniej zurbanizowanymi i o zróżnicowanej gospodarce, położonymi w Polsce Zachodniej.

Transformacja regionalna w ujęciu wieloaspektowym

Transformacja regionalna ujmowana wieloaspektowo oznacza występowanie syntetycznych zmian społeczno-gospodarczych w układzie regionalnym Polski. O istotności tych zmian świadczą przekształcenia strukturalne układu regionalnego Polski, towarzyszące krótkiemu procesowi transformacji, wykryte metodą analizy głównych składowych.¹

W pierwszej fazie transformacji, w 1990 r., jeszcze w warunkach regresu gospodarczego, głównym wymiarem strukturalnym układu regionalnego była gospodarka miejsko-przemysłowa. Utrzymanie pozycji lub przesunięcie regionów trzech typów (silnych, przeciętnych, słabych) na skali gospodarki miejsko-przemysłowej świadczyło o stopniu ich odporności na zjawiska kryzysowe w początkowym okresie transformacji (tab. 11). Zmieniły swoją pozycję głównie regiony przeciętne, przesuwając się w górę lub w dół skali poziomu rozwoju. Regiony przeciętne wykazujące przesunięcia o charakterze progresywnym można nazwać regionami o biernej odporności na kryzys. Ich awans na skali wiąże się z występowaniem w tych regionach przemysłu paliwowo-energetycznego lub wydobywczego (regiony: plocki, legnicki, tarnobrzecki, piotrkowski). Ze względu na szybki wzrost cen paliw, energii, surowców, regiony te uzyskują wysoką wartość produkcji sprzedanej przemysłu, w porównaniu z innymi regionami. Regiony przeciętne wykazujące spadek pozycji to regiony o wyraźnym braku odporności, z dominacją przemysłu reagującego spadkiem produkcji na kryzys (przemysł elektromaszynowy, metalurgiczny w regionach: rzeszowskim, kieleckim, radomskim, lubelskim) lub wykazujące do tej pory dominację rolnictwa państwowego i przeżywające jego likwidację (olsztyńskie, ślupskie, koszalińskie). Również regiony silne różnicują się w kategoriach biernej i czynnej odporności na kryzys. Utrzymywanie się województwa katowickiego, pomimo głębokiego załamania się jego gospodarki, na wysokiej pozycji na skali wymiaru miejsko-przemysłowego jest dowodem biernej odporności regionu opartej na wysokim zastanym potencjale gospodarczym. Spadek pozycji regionu łódzkiego (z przemysłem włókienniczym) jest z kolei rezultatem braku odporności zarówno biernej, jak i czynnej. Pozostałe silne regiony wykazywały już odporność czynną wynikającą ze zróżnicowanej struktury gospodarczej.

W drugiej fazie transformacji, w 1992 r., już w warunkach powolnego wzrostu gospodarczego, główny wymiar strukturalny układu regionalnego ulega modyfikacji, w porównaniu z 1990 r., ze względu na rozwój sektora prywatnego w gospodarce i wzrost znaczenia usług. Utrzymanie pozycji lub przesunięcie regionu (silnego, przeciętnego i słabego) na skali nowego wymiaru strukturalnego jest spowodowane narastaniem zmian i prowadzi do pojawienia się nowych kategorii regionów: regionów wygrywających i regionów przegrywających w procesie transformacji (tab. 11). Do grupy wygrywających należy zaliczyć regiony silne. W grupie tych regionów generalnie transformacja dała pozytywne rezultaty i oznacza rozwój gospodarczy. Jednak każdy z tych regionów wykazywał inną

¹ Metodę głównych składowych zastosowano do redukcji 20 charakterystyk struktury regionalnej w 1990 i 1992 r. Składowa V_1 w 1990r. wyjaśniła 43% ogólnej zmienności regionalnej i miała różną naturę od składowej V_1 w 1992 r., która obejmowała 50% ogólnej zmienności. Zastosowano program Mackiewicza i Ratajczaka (1993).

Tabela 11. Uporządkowanie regionów na skali pierwszej głównej składowej (V_1) w 1990 i 1992 roku

Wartości V_1 (1990)		Wartości V_1 (1992)	
1. <u>płockie</u>	7760	1. <u>płockie</u>	16210
2. <u>legnickie</u>	7719	2. KATOWICKIE	8896
3. KATOWICKIE	4836	3. WARSZAWSKIE	8481
4. <u>bielskie</u>	3735	4. <u>legnickie</u>	7511
5. KRAKOWSKIE	3563	5. <u>bielskie</u>	7176
6. <u>opolskie</u>	3244	6. POZNAŃSKIE	7128
7. ŁÓDZKIE	3200	7. GDAŃSKIE	7083
8. WARSZAWSKIE	3173	8. <u>bydgoskie</u>	6947
9. <u>tarnobrzeskie</u>	3099	9. KRAKOWSKIE	6850
10. <u>szczecińskie</u>	3096	10. <u>zielonogórskie</u>	6687
11. WROCŁAWSKIE	2937	11. <u>szczecińskie</u>	6283
12. <u>bydgoskie</u>	2928	12. ŁÓDZKIE	6135
13. GDAŃSKIE	2879	13. <u>piotrkowskie</u>	6119
14. <u>piotrkowskie</u>	2858	14. <u>jeleniogórskie</u>	5207
15. <u>tarnowskie</u>	2848	15. <u>konińskie</u>	5157
16. POZNAŃSKIE	2845	16. WROCŁAWSKIE	5073
17. <u>częstochowskie</u>	2715	17. <u>toruńskie</u>	4956
18. <u>wałbrzyskie</u>	2711	18. <u>częstochowskie</u>	4823
19. <u>jeleniogórskie</u>	2701	19. <u>wałbrzyskie</u>	4699
20. <u>zielonogórskie</u>	2570	20. <u>opolskie</u>	4693
21. <u>toruńskie</u>	2564	21. <u>tarnowskie</u>	4494
22. <u>konińskie</u>	2432	22. <u>tarnobrzeskie</u>	4391
23. <u>rzeszowski</u>	2238	23. <u>elbląskie</u>	4276
24. <u>lubelskie</u>	2152	24. <u>kaliskie</u>	4167
25. <u>kieleckie</u>	2087	25. <u>leszczyńskie</u>	4130
26. <u>włocławskie</u>	2078	26. <u>radomskie</u>	4052
27. <u>kałiskie</u>	2034	27. <u>lubelskie</u>	4034
28. <u>krośnienskie</u>	2017	28. <u>włocławskie</u>	3946
29. <u>białostockie</u>	1984	29. <u>rzeszowskie</u>	3937
30. <u>radomskie</u>	1955	30. <u>olsztyńskie</u>	3723
31. <u>elbląskie</u>	1802	31. <u>krośnienskie</u>	3666
32. <u>gorzowskie</u>	1704	32. <u>białostockie</u>	3663
33. <u>olsztyńskie</u>	1622	33. <u>gorzowskie</u>	3625
34. <u>ślupskie</u>	1566	34. <u>pilskie</u>	3625
35. <u>leszczyńskie</u>	1565	35. <u>sieradzkie</u>	3434
36. <u>skierniewickie</u>	1526	36. <u>siedleckie</u>	3346
37. <u>ostrolęckie</u>	1478	37. <u>ostrolęckie</u>	3313
38. <u>pilskie</u>	1455	38. <u>koszalińskie</u>	3305
39. <u>chełmskie</u>	1454	39. <u>kieleckie</u>	3285
40. <u>sieradzkie</u>	1377	40. <u>ślupskie</u>	3259
41. <u>siedleckie</u>	1357	41. <u>skierniewickie</u>	3164
42. <u>suwalskie</u>	1339	42. <u>nowosądeckie</u>	3163
43. <u>koszalińskie</u>	1266	43. <u>przemyskie</u>	2700
44. <u>ciechanowskie</u>	1097	44. <u>chełmskie</u>	2685
45. <u>zamojskie</u>	1058	45. <u>ciechanowskie</u>	2642
46. <u>nowosądeckie</u>	1039	46. <u>suwalskie</u>	2610
47. <u>łomżyńskie</u>	915	47. <u>łomżyńskie</u>	2445
48. <u>białkopodlaskie</u>	681	48. <u>zamojskie</u>	2074
49. <u>przemyskie</u>	231	49. <u>białkopodlaskie</u>	1967

regiony: KATOWICKIE - silne, płockie - przeciętne, tarnowskie - słabe

trajektorię transformacji. Wygrywającymi są przede wszystkim aktywne regiony: warszawski i poznański, które pełnią już rolę głównych biegunów wzrostu we współczesnej gospodarce kraju. Pod względem tempa korzystnych zmian gospodarczych wyróżnia się region gdański. Region krakowski wznocnił swoją pozycję w układzie regionalnym kraju, natomiast region wrocławski - wyraźnie osłabił. Region katowicki i region łódzki to regiony wygrywające w sposób bierny. Z klasy regionów przeciętnych do wygrywających należą tylko regiony: bielski, bydgoski, szczeciński i zielonogórski, w których transformacja przebiega bez większych zakłóceń. Większość regionów przeciętnych i regiony słabe (z wyłączeniem regionów: leszczyńskiego, kaliskiego, tarnowskiego i konińskiego) utrzymuje się w stanie chronicznego załamania gospodarczego i przegrywa.

Regiony wygrywające i regiony przegrywające w procesie transformacji można również zidentyfikować porównując klasyfikację regionów wg kryterium relatywnego poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, mierzonego wskaźnikami dochodu regionalnego w 1992 r., z analogiczną klasyfikacją regionów w 1986 r. (tab. 12 i ryc. 1)². Należy zwrócić uwagę, że pomimo pewnych przesunięć międzyklasowych traktowanych jako symptomy zmian typu regionów w kategoriach poziomu rozwoju, w klasyfikacji 1992 r. jest silnie utrwalony podział regionów z 1986 r.

Podsumowując, można stwierdzić, że transformacja regionalna ujmowana jako całość zmian społeczno-gospodarczych doprowadziła do przekształceń strukturalnych układu regionalnego, jednak równocześnie nie spowodowała spadku zróżnicowania regionalnego w Polsce.

Potrzeba nowej polityki regionalnej

Dotychczasowy spontaniczny przebieg i wyniki transformacji społeczno-gospodarczej w układzie regionalnym dowodzą, że zachodzi potrzeba aktywizacji polityki regionalnej we współczesnej Polsce. Wyraźne symptomy ożywienia gospodarczego występują w regionach silnych, gdzie są najkorzystniejsze warunki rozwoju. W regionach słabych szanse wyjścia z recesji lub stagnacji w oparciu o czynniki wewnątrzregionalne są niewielkie, głównie ze względu na zacofanie infrastrukturalne. W tej sytuacji zadaniem polityki regionalnej państwa jest przesunięcie działań z perspektywy globalnej do skali regionalnej i lokalnej, co pozwoliłoby lepiej uwzględnić zróżnicowanie warunków gospodarowania i aktywności społecznej. W latach 1990-1993 polityką regionalną państwa cechował: (1) nadmierny centralizm, (2) unifikacja rozwiązań, (3) niedostatek środków finansowych, (4) niewykorzystanie w pełni możliwości użycia międzynarodowych środków inwestycyjnych na cele rozwoju regionalnego, (5) brak instytucji koordynujących działania, co w konsekwencji spowodowało jej małą skuteczność. Dotychczasowa polityka regionalna państwa w okresie transformacji łagodziła głównie negatywne skutki społeczne tego procesu.

² Szacunki dochodu regionalnego w 1986 r. i 1992 r. nie są porównywalne ze względu na różne metody obliczeń i stąd nie pozwalają na określenie dynamiki zmian. Możliwe jest jedynie porównanie relacji poziomu GDP w regionach do średniego poziomu krajowego w 1986 r. i 1992 r. oraz szacunek wskaźnika dynamiki krajowego GDP (w cenach stałych) w latach 1986-1992.

Tabela 12. Klasyfikacja regionów, 1992

	Dochody do dyspozycji gospodarstw domowych na 1 mk (Polska = 100%)			
	> 100%	100% - 75%	< 75%	
Produkt krajowy brutto na 1 mieszkańca (Polska = 100%)	> 100%	warszawskie poznańskie krakowskie szczecińskie legnickie zielonogórskie bydgoskie gdańskie katowickie wrocławskie łódzkie	płockie piotrkowskie	
	100% - 75%	leszczyńskie	opolskie bielskie jeleniogórskie rzeszowskie białostockie elbląskie olsztyńskie lubelskie tarnowskie toruńskie częstochowskie chełmskie koszalińskie radomskie gorzowskie kaliskie konin pilskie tarnobrzeskie bialskopodlaskie	
	< 75%		sieradzkie ślupskie ciechanowskie kieleckie wałbrzyskie wrocławskie sieradzkie skierniewickie krośnińskie łomżyńskie zamojskie ostrołęckie nowosądeckie przemyskie suwalskie	

regiony

szczecińskie

silne

przeciętne

slabe

zmiana klasy w stosunku do 1986 r.

Źródło: Produkt krajowy brutto i dochody ludności wg województw w 1992 r. Warszawa, Zakład Badań Statystyczno-Ekonomicznych GUS i PAN, 1994.

Szanse na aktywizację polityki regionalnej rosną wraz z poprawą kondycji makro-ekonomicznej polskiej gospodarki i przyspieszeniem zmian w terytorialnej organizacji państwa.

Literatura

- Centralny Urząd Planowania. *Raport o polityce regionalnej. Diagnoza*. Warszawa. 1994.
- Chojnicki Z., 1990. The anatomy of the crisis of the Polish economy. [w]: Kukliński A., Jałowiecki B. (red.), *Local development in Europe: experiences and prospects*. Regional and Local Studies 5. Warsaw: University of Warsaw, 58-87.
- Czyż T., 1993. The regional structure of unemployment in Poland. *Geographia Polonica*, 61, 479-496.
- Gilowska Z. 1993. Społeczno-polityczne bariery transformacji ustrojowej. *Finanse lokalne*. Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową. *Transformacja gospodarki* 42. Lublin.
- Gospodarka Polski w procesie transformacji (1993)*. 1994. Instytut Rozwoju i Studiów Strategicznych. Warszawa.
- Hübner D., 1992. W poszukiwaniu nowego porządku ekonomicznego. *Ekonomista* 4. 489-499.
- Informacja o przebiegu procesów społeczno-gospodarczych w I półroczu 1994 r. wraz z prognozą do końca 1994 r.* 1994. Centralny Urząd Planowania, Warszawa.
- Krawczyk R., 1990. *Wielka przemiana. Upadek i odrodzenie polskiej gospodarki*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza.
- Kubin J., Zekoński Z., 1992. *W poszukiwaniu strategii zmian*. Warszawa: Centrum Upowszechniania Nauki PAN.
- Lewandowski J., Szomburg J. 1990. Strategia prywatyzacji. Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową. *Transformacja gospodarki*. 7. Gdańsk.
- Łukawer E., 1994. Niektóre aspekty polityki gospodarczej w okresie transformacji. [w]: Lis S. (red.) *Transformacja systemu ekonomicznego w Polsce*. Prace Komisji Nauk Ekonomicznych PAN 18. Kraków: Secesja, 7-26.
- Mackiewicz A., Ratajczak W., 1993. Principal components analysis. *Computers and Geosciences*, 19, 3, 303-342.
- Matykowski R., Strykiewicz T., 1992. The adaptation of industry and its labour force to the changing economic system in Poland. *Erdkunde* 46. 149-158.
- Poland your business partner*. 1992. Foreign Trade Research Institute. Warsaw.
- Poland: The new business frontier*. 1992. Ministry of Foreign Economic Relations. Warsaw.
- Sfera społeczna w 1993 roku. Zjawiska i tendencje*. 1994. Centralny Urząd Planowania. Departament Rozwoju Społecznego. Warszawa.
- Wilczyński W. i in., 1992. *Drogi wyjścia z polskiego kryzysu gospodarczego*. Warszawa-Poznań: Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, PWN.